

Türkiye ve Geçiş Ekonomilerinde Çok Boyutlu Yoksulluk ve İnsani Gelişme

Multi-dimensional Poverty and Human Development in Turkey and Transition Economies

Prof. Dr. Nuray Gökçek Karaca (Anadolu University, Turkey)
Ph. D. Candidate Berrin Gökçek (Anadolu University, Turkey)

Abstract

The main objective of this research is to determine and evaluate the multidimensional poverty and human development in Turkey in comparison with the Central and Eastern Europe (CEE) countries and Commonwealth of Independent States (CIS) countries which is called Transition Economies. For this purpose, in this study, human development and multidimensional poverty in Turkey were examined in comparison with the Central and Eastern Europe (CEE) countries and Commonwealth of Independent States (CIS) countries. In this study, carried out through comparative relation scanning model and literature model, the sample group was established the Central and Eastern Europe (CEE) countries and Commonwealth of Independent States (CIS) countries with Turkey. The research data was collected through Human Development Index (HDI) and Multidimensional Poverty Index (MPI) developed by UNDP. The findings from this study revealed that CEE countries which are the member of EU have higher human development rate than EU candidate countries and CIS countries. In addition, Turkey has the highest rate of GNI per capita and poverty as well as the lowest education index in comparison with the other EU candidate countries. In this study, these results is tried to be analyzed in the lights of index data and potential effects of the existing differences between countries.

1 Giriş

İnsanların genel anlamda temel gereksinimlerini karşılayamama durumu olarak ifade edilen yoksulluk, ilk çağlardan bu yana özellikle sanayi devrimi sonrası ve küreselleşme ile birlikte gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artmasıyla toplumlar için büyük bir sorun haline gelmiş ve çözümü yolunda birçok araştırma yapılmış ve çeşitli politikalar uygulamaya konulmuştur.

Yoksulluk konusunda uygulamaya geçirilen politikalar ve alınan sonuçlar yoksulluğun hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler açısından temel bir sorun olduğunu göstermiş ve yollukla mücadele ulusal boyutun dışına çıkarak uluslararası bir boyut kazanmıştır (Erkul, 2013). Bu bağlamda yoksullukla ilgili çeşitli yaklaşımlar ileri sürülerek, yoksulluğun farklı boyutları ele alınmıştır.

Yoksullukla ilgili yaklaşımlardan ilki geçim sağlamak için gerekli gelirden yoksun bulunmak anlamına gelen gelir yoksunluğu iken ikincisi ise, hem ekonomik hem de ekonomik olmayan sosyal, kültürel, eğitim vb. gereksinimleri karşılamaktan ve teknolojik imkanlara erişim vb. olanaklardan yoksun olma anlamına gelen çok boyutlu ve insani yoksulluktur (Busilacchi, 2003). Yoksulluğun milli gelir seviyesi yüksek olan ülkeler için de sorun olması, gelir dışında farklı ölçütler kullanılarak değerlendirme yapılması gereğini ortaya koymuştur. Bu amaçla 1997 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından gelirin yanı sıra eğitim ve sağlığa ilişkin göstergeleri de dikkate alan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) yayımlanmaktadır. Yoksullukla ilgili yeni mücadele politikalarının geliştirilmesi ihtiyacı, yoksulluk ölçütleriyle de ilgili çalışmaları beraberinde getirmiş ve 2010 yılında Alkire ve Santos tarafından İnsani Gelişme Endeksi'ne benzer bir şekilde yoksulluğun etkisini ve yoğunluğunu da kapsayan Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE), İnsani Gelişme Raporları'nda yerini almıştır.

Ülkelerinin farklı ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları sahip olmaları ülkeler arasında farklı gelişme performanslarının görülmesine neden olmaktadır. Özellikle sosyalist bir düzenden neoliberal bir düzene geçen ülkeler açısından değerlendirdiğimizde yeni ekonomik düzenle birlikte sosyal yapıda meydana gelen değişimler insani gelişmişliği ve yoksulluğu çeşitli yönlerle etkilemektedir. Bu nedenle ülkelerin eğitim, sağlık ve yaşam standartlarında başka bir deyişle kalkınma süreçlerinde aldıkları yol ile yoksulluk ve yoksunluğun ne derece yoğun olduğu değerlendirilerek, gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ile kendisi gibi AB'ye aday olan geçiş ekonomileri ile AB üyesi geçiş ekonomilerinin karşılaştırmasını yapmak ve insani gelişme ve çok boyutlu yoksulluk gibi sosyal ve ekonomik göstergelerle Türkiye ile Geçiş Ekonomilerinin durumunu ortaya koymaktır.

2 Türkiye ve Geçiş Ekonomilerinde Çok Boyutlu Yoksulluk

2.1 Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE), yoksun olma yoğunluğuna göre düzenlenmiş çok boyutlu olarak yoksul olan nüfusun yüzdesini ifade etmektedir. ÇBYE aynı zaman zarfında insanların yüz yüze kaldığı ciddi yoksunlukları göstermek için tasarlanan yeni bir ölçüdür. Yeni geliştirilen bu endeks hem ülkeler ve bölgeler arasında ve dünya çapında hem de etnik grup, kırsal/kentsel konumlar ve diğer kilit hane halkı ve toplum özellikleri açısından ülkeler içinde karşılaştırmaya olanak vermektedir (UNDP, 2014).

ÇBYE’de yoksulluğun boyutları İnsani Gelişme Endeksine benzer şekilde sağlık, eğitim ve yaşam standartları olarak üç boyutta gösterilmektedir. Her boyutun kendi alt göstergeleri bulunmaktadır. Tablo 1’de Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksinin boyutları ve göstergeleri ağırlıkları bazında yer almaktadır.

Boyutlar	Boyutların Ağırlıkları	Göstergeler	Göstergelerin Ağırlıkları	Göstergelerin % Ağırlıkları
Sağlık	1/3	Beslenme	1/6	16.7%
		Çocuk Ölümü	1/6	16.7%
Eğitim	1/3	Okullaşma Yılı	1/6	16.7%
		Çocukların Okullara Devamlılığı	1/6	16.7%
Yaşam Standardı	1/3	Pişirme Yakıtı	1/18	5.6%
		Tuvalet	1/18	5.6%
		Su	1/18	5.6%
		Elektrik	1/18	5.6%
		Yer (Zemin)	1/18	5.6%
		Varlıklar	1/18	5.6%

Tablo 1. ÇBYE Boyutları, Göstergeleri ve Ağırlıkları *Kaynak: OPHI, 2014a; HDR 2014b*

Tablo 1’de görüldüğü üzere sağlık boyutu beslenme ve çocuk ölümü, eğitim boyutu okullaşma yılı ve çocukların okullara devamlılığı, yaşam standardı boyutu ise pişirme yakıtı, tuvalet, su, elektrik, yer ve varlık göstergelerinden oluşmaktadır. Beslenme göstergesi, yetersiz beslenen en az bir hane halkı bireyi olmasını; çocuk ölümü göstergesi, hane halkında bir veya daha fazla sayıda çocuk ölümü olmasını; okullaşma yılı göstergesi, hane halkı bireylerinden hiçbirinin beş yıllık eğitimi tamamlamamış olmasını; çocukların okullara devamlılığı göstergesi, hanede en az bir okul çağındaki çocuğun okula devam etmemesi durumunu; pişirme yakıtı göstergesi, hane halkının yakacak olarak tezek, odun veya karbon içeren maddeler kullanmasını; tuvalet göstergesi, yeterli tuvalet imkânının olmamasını; su göstergesi, temiz içme suyu erişimine sahip olunmamasını; elektrik göstergesi, elektrik olmamasını; yer göstergesi, hane halkının kirli, çamurlu veya gübreden bir zemine sahip evi olmasını; varlık göstergesi, hane halkının araba, kamyon veya benzer motorlu bir araca sahip olmaması veya bisiklet, mobilet, radyo, televizyon, telefon veya buzdolabından birine sahip olmamasını ifade etmektedir (OPHI, 2014b; Erkul, 2013).

Çok boyutlu yoksulluk endeksine göre bir hane halkının yoksul olarak nitelendirilebilmesi için hane halkı yoksulluk değerinin %33,3’ün üzerinde olması gerekmektedir. ÇBYE, belirtilen göstergeler çerçevesinde hesaplanan yoksul nüfus oranı ve yoksulluğun yoğunluğunun çarpılmasıyla hesaplanmaktadır (OPHI, 2014a; HDR, 2014b). ÇBYE, yoksulluktan kaç kişinin ve ortalama kaç yoğunlukla karşılaştıklarını belirlemesi bakımından İnsani Yoksulluk Endeksi yerine daha gelişmiş bir endeks olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2 Türkiye’de Çok Boyutlu Yoksulluk

Yoksulluk tüm dünyada olduğu gibi Türkiye için de önemli sorunlardan bir tanesidir. Yoksulluğun boyutlarını ortaya koymak üzere Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından çeşitli yoksulluk araştırmaları yapılmaktadır. Tablo 2’de TÜİK tarafından 2012 yılında yapılan yoksulluk araştırması sonuçları yer almaktadır. Tabloda 2007 yılından itibaren verilerde görülen büyük farklılık 2007 yılından itibaren yeni nüfus projeksiyonlarının kullanılması kaynaklıdır.

Tablo 2’deki veriler incelendiğinde satın alma gücü paritesine göre (SGP) kişi başı dolar cinsinden yoksulluk sınırlarına göre, yoksulluk oranlarının düştüğü görülmektedir. Kişi başı günlük harcaması, cari SGP’ne göre 2.15 doların altında kalan fert oranı 2011 yılında %0.14 iken, bu oran 2012 yılında % 0.06 olarak tahmin edilmiştir. Yoksulluk sınırı, cari SGP’ye göre 4.3 dolar olarak alındığında ise 2011 yılında %2.79 olan yoksulluk oranı, 2012 yılında %2.27 olarak belirlenmiştir.

Cari satınalma gücü paritesine göre 4.3 dolar sınırı itibariyle kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanlarda 2011 yılında %6.83 olan yoksulluk oranı, 2012 yılında %5.88 olarak tahmin edilmiştir. Aynı yoksulluk sınırına göre kentsel yerlerde yaşayanların 2011 yılı için %0.94 olan yoksulluk oranı, 2012 yılında ise %0.60 olarak belirlenmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk oranları tüm yıllar bazında kentsel yerlerden daha fazla olduğu görülmektedir.

Yöntemler	2002	2003	2004	2005	2006	2007 (1)	2008	2009	2010	2011	2012
TÜRKİYE											
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı	3.04	2.39	2.49	1.55	1.41	0.52	0.47	0.22	0.21	0.14	0.06
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı	30.30	23.75	20.89	16.36	13.33	8.41	6.83	4.35	3.66	2.79	2.27
KENT											
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı	2.37	1.54	1.23	0.97	0.24	0.09	0.19	0.04	0.04	0.02	0.02
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı	24.62	18.31	13.51	10.05	6.13	4.40	3.07	0.96	0.97	0.94	0.60
KIR											
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı	4.06	3.71	4.51	2.49	3.36	1.49	1.11	0.63	0.57	0.42	0.14
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı	38.82	32.18	32.62	26.59	25.35	17.59	15.33	11.92	9.61	6.83	5.88

Tablo 2. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları *Kaynak: TÜİK, 2012 Yoksulluk Çalışması.*

Çok boyutlu yoksulluk endeksi kriterlerine göre Türkiye’de yoksulluğu değerlendirecek olursak, yoksul nüfus yüzdesi, yoksun olma yoğunluğu, yoksulluğa karşı savunmasız nüfus, şiddetli yoksulluk yaşayan nüfus yüzdesi ve eğitim, sağlık ve yaşam standardına göre yoksunlukların dağılımı Tablo 3’de gösterilmektedir.

Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi	Çok Boyutlu Yoksulluktaki Nüfus		Yoksulluğa karşı savunmasız nüfus yüzdesi	Şiddetli yoksulluk yaşayan nüfus	Yoksunluklar Dağılımı		
	Yoksul nüfus	Yoksun olma yoğunluğu			Eğitim	Sağlık	Yaşam standardı
Değer	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
0.028	6.6	42.0	7.3	1.3	42.3	38.4	19.2

Tablo 3. Türkiye Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi ve Göstergeleri (2003) *Kaynak: HDR 2013*

Tablo 3 incelendiğinde yoksunlukların dağılımı bakımından %42.3’lük bir oranla en yüksek yoksunluk boyutunun eğitim olduğu görülmektedir. İkinci olarak %38.4’lük oranla sağlık boyutundaki yoksunluklar gelmektedir. Çok boyutlu yoksullukta yoksul nüfus oranı %6.6 ve yoksun olma yoğunluğu %42 olarak belirlenmiş ve bu sonuçlara göre çok boyutlu yoksulluk endeksi 0,028 olarak hesaplanmıştır. Çok boyutlu yoksulluğun Türkiye’de bölgesel olarak değerlendirilmesi Tablo 4’te verilmektedir.

Bölge	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi	Çok Boyutlu Yoksulluktaki Nüfus	Yoksun Olma Yoğunluğu	Yoksulluğa karşı savunmasız nüfus yüzdesi	Şiddetli yoksulluk yaşayan nüfus	Nüfus Dağılımı
Orta	0.012	3.4%	36.7%	7.3%	0.1%	22.1%
Doğu	0.093	20.6%	45.2%	14.1%	6.2%	20.0%
Kuzey	0.011	3.0%	37.5%	9.1%	0.0%	7.8%
Güney	0.019	5.1%	37.9%	5.9%	0.4%	13.2%
Batı	0.008	2.2%	35.4%	3.7%	0.1%	37.0%

Tablo 4. Türkiye’de Bölgesel Olarak ÇBYE *Kaynak: OPHI Country Briefing 2013*

Bölgesel olarak değerlendirme yaptığımızda çok boyutlu yoksulluğun en fazla doğu bölgesinde, en az batı bölgesinde yaşandığı görülmektedir. Doğu bölgesinden başlayarak sırasıyla güney, orta, kuzey ve batı olarak yoksulluk oranı azalmaktadır. Yoksun olma yoğunluğu doğu dışındaki bölgelerde yakın olmakla birlikte çok boyutlu yoksulluktaki nüfusun farklılaşması çok boyutlu yoksulluk endeksinin farklı değerler almasına neden olmaktadır. Tablodaki verilerden de açıkça görülebileceği üzere en fazla yoksulluk yaşayan nüfus doğu bölgesinde yer almaktadır. Bu nedenle özellikle doğu bölgesini hedef alan politikalar geliştirilmesi yoksullukla mücadele konusunda öncelikli olarak gereklidir.

2.3 Geçiş Ekonomilerinde Çok Boyutlu Yoksulluk

Geçiş ekonomileri, sosyalizme dayalı merkezi planlama sistemiyle idare edilen ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçmesini ifade etmektedir (Akalin, 2002). Sosyalist ülkelerde ekonominin neredeyse tamamının kamulaştırılması ve özel mülkiyete çok sınırlı pay tanınması, üretim gerçekleştirilen kamu kuruluşlarının tekelleşmesi ile fiyatların merkezi idare tarafından kontrol edilmesi, dışa kapalı ekonomik politikalar izlenmesi

ile diğer ekonomiler ile rekabet edilememesi, sosyal güvenlik alanında yapılan harcamaların önemli boyutta artması ve siyasi bir araç haline gelmesi ve tüm bu etkenlerle bütçe açıklarının artması, ekonomik dengenin bozulması, yüksek enflasyon gibi ciddi sorunlar yaşanması, sosyalist ülkeleri yeni arayışlara ve sonucunda piyasa ekonomisine yöneltmiştir (Tandircioğlu, 2002). Geçiş ekonomilerindeki bu değişim hükümetler tarafından uygulanan yapısal ve kurumsal reformlarla ve farklı ekonomik yaklaşımlarla sağlanmıştır. Fakat kurumsal ve ekonomik altyapının yeteri düzeyde olmaması piyasa ekonomisinin etkin bir şekilde işleyişinde engel oluşturmuştur (Staehr, 2005).

Günümüzde geçiş ekonomilerine ilişkin ülkelerin gelir durumları, coğrafi konumları veya ülkelerin geçiş sürecindeki ilerleme durumlarına göre çeşitli gruplandırmalar söz konusudur (Kesici, 2008). Yapılan çalışmada geçiş ekonomileri CEE ve CIS olarak aşağıdaki gibi iki kategoride ele alınmaktadır;

a) Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri (CEE)

-AB üye geçiş ekonomileri: Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya

-AB aday ve olası aday geçiş ekonomileri: Arnavutluk, Bosna Hersek, Makedonya

b) Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri (CIS)

Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldavya, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna.

CEE ve CIS ülkeleri dışında Çin, Kamboçya, Laos ve Vietnam Asya'da yer alan diğer geçiş ekonomileridir.

Yoksulluk özellikle ekonomi politikalarında köklü değişimler yaşayan Geçiş Ekonomileri için de önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Geçiş ekonomilerinde çok boyutlu yoksulluk endeksi, yoksul nüfus yüzdesi, yoksun olma yoğunluğu, yoksulluğa karşı savunmasız nüfus, şiddetli yoksulluk yaşayan nüfus yüzdesi ve eğitim, sağlık ve yaşam standardına göre yoksunlukların dağılımı Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5'te görülebileceği üzere, ÇBYE ve boyutları bakımından aralarında farklılıklar olabileceği varsayımı ile geçiş ekonomileri kendi arasında gruplandırılmıştır. Birinci grupta, CEE ülkeleri, ikinci grupta ise CIS ülkeleri yer almaktadır. Ayrıca CEE ülkeleri de kendi içinde AB'ye üye olan, AB üyeliğine aday olan ve AB üyeliğine olası aday olan ülkeler şeklinde üç gruba ayrılarak incelenmiştir. Araştırmaların ülkelerde farklı yıllarda gerçekleştirilmesi ve bazı ülkelerin verilerindeki eksiklikler nedeniyle tablodaki veriler üzerinden karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir. Bu sebeple aynı tarihli ülkeler hakkında bir fikir vermekle birlikte net bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir.

Tablo 5 incelendiğinde, ÇBYE bakımından mevcut veriler arasında CEE ülkelerinden Estonya başta olmak üzere Hırvatistan ve Macaristan, CIS ülkelerinden ise Tacikistan başta olmak üzere, Azerbaycan ve Kırgızistan en yüksek değerler olarak belirgin bir şekilde diğer ülkelerden ayrılmaktadır. İnsani gelişme endeksi bakımından oldukça iyi seviyede olan Estonya, çok boyutlu yoksullukta CEE ülkeleri arasında oldukça yüksek bir değere sahiptir. Estonya açısından yoksunlukların dağılımına baktığımızda en çok yoksunluk yaşanan boyutun eğitim boyutu olduğu görülmektedir. CIS ülkeleri arasında en yüksek çok boyutlu yoksulluğa sahip olan Tacikistan'da yoksunluk boyutları arasından sağlık yoksunluğu başta olmak üzere yaşam standardı ve eğitim boyutları kapsamında da yoksunluklar yaşandığı görülmektedir.

Çok boyutlu yoksulluktaki yoksul nüfus yüzdeleri değerlendirildiğinde CEE ülkeleri arasında en yoksul nüfusa sahip ülke %7.2 ile Estonya, CIS ülkeleri arasından ise %17.1'lik bir oranla Tacikistan'dır. Yoksun olma yoğunluğunda ise CEE ülkeleri arasında Makedonya %40.9 ile en yüksek, CIS ülkeleri arasında ise %40 ile Tacikistan en yüksek değere sahiptir. Ülkeler bazında genelde yoksun olma yoğunlukları benzerlikle birlikte çok boyutlu yoksulluktaki yoksul nüfus oranlarının değişkenlik göstermesi ülkeler arasında çok boyutlu yoksulluk endeksinin farklılaşmasına neden olmaktadır.

Yoksulluğa karşı savunmasız nüfus verileri incelendiğinde %7.4 ile Arnavutluk, %7.0 ile Bosna Hersek ve %6.7 ile Makedonya, başka bir deyişle AB aday CEE ülkeleri yoksulluğa karşı savunmasız nüfus yüzdesinde en yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. CIS ülkeleri bakımından ise %23.0 ile Tacikistan ile %12.5 ile Azerbaycan en yüksek yoksulluğa karşı savunmasız nüfus yüzdesine sahiptir.

Yoksunlukların eğitim, sağlık ve yaşam standardı boyutlarına göre dağılımı değerlendirilirse, en göze çarpan değerler Çek Cumhuriyeti'nde %99.9 ile sağlık boyutu, Estonya'da %91.2 ile eğitim boyutu, Macaristan'da %95.6 ile sağlık boyutu, Letonya'da %88.0 ile sağlık boyutu, Rusya Federasyonu'nda %84.2 ile eğitim boyutu ve Ukrayna'da %91.1 ile sağlık boyutundaki yoksunluk dikkati çekmektedir.

	İGE	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi		Çok Boyutlu Yoksulluktaki Nüfus		Yoksulluğa karşı savunmasız nüfus yüzdesi	Şiddetli yoksulluk yaşayan nüfus	Yoksunluklar Dağılımı		
				Yoksul nüfus	Yoksun olma yoğunluğu			Eğitim	Sağlık	Yaşam standardı
Ülkeler	2012	Yıl	Değer	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri										
Arnavutluk	0.749	2008 2009	0.005	1.4	37.7	7.4	0.1	32.0	44.9	23.0
Bosna Hersek	0.735	2006	0.003	0.8	37.2	7.0	0.1	29.2	51.8	19.0
Bulgaristan	0.782		-							
Çek Cumhuriyeti	0.873	2002 2003	0.010	3.1	33.4	0.0	0.0	0.0	99.9	0.1
Estonya	0.846	2003	0.026	7.2	36.5	1.3	0.2	91.2	1.2	7.6
Hırvatistan	0.805	2003	0.016	4.4	36.3	0.1	0.3	45.0	46.7	8.3
Macaristan	0.831	2003	0.016	4.6	34.3	0.0	0.0	1.8	95.6	2.7
Makedonya	0.740	2005	0.008	1.9	40.9	6.7	0.3	59.9	12.8	27.3
Letonya	0.814	2003	0.006	1.6	37.9	0.0	0.0	0.0	88.0	12.0
Litvanya	0.818		-							
Polonya	0.821		-							
Romanya	0.786		-							
Slovak Cumhuriyeti	0.840	2003	0.000	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Slovenya	0.892	2003	0.000	0.0	0.0	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0
Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri										
Azerbaycan	0.734	2006	0.021	5.3	39.4	12.5	0.6	24.4	49.4	26.2
Beyaz Rusya	0.793	2005	0.000	0.0	35.1	0.8	0.0	16.6	61.8	21.7
Ermenistan	0.729	2010	0.001	0.3	35.2	3.0	0.0	25.8	64.8	9.4
Gürcistan	0.745	2005	0.003	0.8	35.2	5.3	0.0	23.2	33.8	43.0
Kazakistan	0.754	2006	0.002	0.6	36.9	5.0	0.0	14.6	56.8	28.7
Kırgızistan	0.622	2005 2006	0.019	4.9	38.8	9.2	0.9	36.6	36.9	26.4
Moldavya	0.660	2005	0.007	1.9	36.7	6.4	0.1	24.7	34.3	41.1
Özbekistan	0.654	2006	0.008	2.3	36.2	8.1	0.1	23.2	55.7	21.1
Rusya Fed.	0.788	2003	0.005	1.3	38.9	0.8	0.2	84.2	2.5	13.3
Tacikistan	0.622	2005	0.068	17.1	40.0	23.0	3.1	18.7	45.0	36.3
Türkmenistan	0.698		-							
Ukrayna	0.740	2007	0.008	2.2	35.5	1.0	0.2	4.7	91.1	4.2

Tablo 5. Geçiş Ekonomilerinde ÇBYE ve Göstergeleri Kaynak: HDR 2013

2.4 Türkiye ve Geçiş Ekonomilerinde Çok Boyutlu Yoksulluk Karşılaştırması

Türkiye'nin özellikle CEE ülkelerinden AB'ye aday ülkeler ile AB üyesi ülkelere göre durumunun değerlendirilmesi, üyelik sürecinde olan Türkiye için önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye ve Geçiş Ekonomileri karşılaştırması yapılmıştır.

ÇBYE bakımından değerlendirme yapılacak olursa 0.028 endeks değeri ile Türkiye, AB üyesi ve AB aday ülkeleri arasında en yüksek yoksulluk endeksine sahip ülke olduğu görülmektedir. 104 ülkenin yer aldığı ÇBYE'ye bakıldığında 2012 yılında Türkiye 42. sırada yer almaktadır (TUIK, 2014). Türkiye'nin ÇBYE'de diğer ülkelere göre yüksek bir değere sahip olmasının nedeni yoksun olma yoğunluğundaki yükseklik ve çok boyutlu yoksulluktaki yoksul nüfus oranının fazla olmasıdır. Çok boyutlu yoksulluktaki yoksul nüfus yüzdesi değerlendirildiğinde Türkiye %6.6 oranla Estonya dışındaki AB üye ve diğer aday ülkelere göre daha yüksek yoksul nüfusa sahiptir. Yoksun olma yoğunluğunda ise yine Türkiye %42.0 oranla CEE ve CIS ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır.

Yoksulluğa karşı savunmasız nüfus verileri incelendiğinde Türkiye %7.3 ile AB aday ülke verileri ile yakın, AB üyesi ülkelere göre ise oldukça yüksek nüfus yüzdesine sahiptir. Şiddetli yoksulluk yaşayan nüfus verilerinde ise Türkiye %1.3 oranla Tacikistan'dan sonra ilk sırada yer almaktadır.

Genel anlamda bir değerlendirme yapılacak olursa; Türkiye, çok boyutlu yoksullukta AB aday ve AB üyesi ülkelere göre oldukça yüksek bir oranda çok boyutlu yoksulluğa sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle en

başta eğitim alanında olmak üzere sağlık ve yaşam standardı boyutlarında da politikalar uygulayarak yoksunları en aza indirecek çözümler ortaya konulmalıdır.

3 Türkiye ve Geçiş Ekonomilerinde İnsani Gelişme

3.1 İnsani Gelişme Endeksi

İnsani Gelişme Endeksi (İGE), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılından itibaren yayımlanan, insan kaynaklarının gelişimini, insanı insan yapan, kişilik gibi unsurları ve insanın temel gereksinimlerine ulaşma düzeyini bir arada değerlendiren ve böylece kalkınma içindeki insanın rolünü ele alan bir endekstir (Demir, 2006). İGE, sağlık, bilgi ve yaşam standardı boyutlarının ortalama gerçekleşmesini ölçen bileşik bir endekstir. Bu üç boyutu ölçmek için kullanılan değişkenler ise 1990 yılından 2010 yılına kadar sırasıyla doğumda beklenen ortalama ömür, yetişkinlerde okur-yazarlık oranı ile brüt okullaşma oranı ve satın alma gücü paritesine göre uyarlanmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) iken, 2010 yılında sırasıyla doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen okullaşma yılı, ortalama okullaşma yılı ve kişi başına Gayri Safi Milli Gelir (GSMG) olarak belirlenmiştir (Demir Şeker, 2011; HDR, 2014b). Tablo 6'da İGE hesaplamasında kullanılan ölçütler ve hesaplama yöntemindeki değişiklikler yer almaktadır.

Boyutlar	Önceki			2010		
	Göstergeler	Dönüşüm		Göstergeler	Dönüşüm	
		Minimum	Maksimum değer		Minimum	Maksimum (gözlemlenen değerler)
Sağlık	Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	25	85	Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	20	83.2
Bilgi	Yetişkin okur yazarlık (%)	0	100	Beklenen Okullaşma Yılı	0	20.6
	Bütünleşik brüt okullaşma oranı (%)	0	100	Ortalama Okullaşma Yılı	0	13.2
Yaşam Standardı	Kişi başı GSYH (SGP ABD\$)	100	40,000	Kişi başı GSMG (SGP ABD\$)	163	108,211
Birleştirilmiş	Aritmetik ortalama			Geometrik ortalama		

Tablo 6. İGE Hesaplamasında Kullanılan Ölçütler **Kaynak:** Demir Şeker, 2011

İGE değeri 0 ile 1 arasında olup; 0'a yakın değerler insani açıdan daha düşük gelişmişlik seviyesini, 1'e yakın değerler ise yüksek gelişmişlik seviyesini ifade etmektedir.

3.2 Türkiye'de İnsani Gelişme

Türkiye'de insani gelişme endeksi, göstergeleri ve hesaplanan sağlık, eğitim ve gelir endeks değerleri 2005-2012 yılları bazında Tablo 7'de gösterilmektedir.

YIL	İnsani Gelişme Endeksi	Sağlık endeksi	Doğumda yaşam beklentisi (yıl)	Eğitim endeksi	Beklenen okullaşma yılı	Ortalama okullaşma yılı	Gelir endeksi	Satın Alma Gücü Paritesi cinsinden kişi başına Gayri Safi Gelir
2005	0.684	0.822	72.1	0.560	11.7	6.1	0.698	11320
2006	0.694	0.828	72.5	0.574	12.1	6.1	0.706	11941
2007	0.702	0.833	72.8	0.585	12.4	6.2	0.711	12348
2008	0.704	0.838	73.2	0.588	12.3	6.3	0.710	12259
2009	0.709	0.843	73.5	0.604	12.9	6.4	0.700	11499
2010	0.715	0.847	73.7	0.608	12.9	6.5	0.712	12440
2011	0.720	0.851	74.0	0.608	12.9	6.5	0.722	13344
2012	0.722	0.855	74.2	0.608	12.9	6.5	0.726	13710

Tablo 7. Yıllar bazında Türkiye'de İGE ve Bileşenleri **Kaynak:** TUIK

Tablo 7'deki veriler incelendiğinde genel anlamda tüm göstergelerde iyileşme sağlandığı ve insani gelişme endeksi değerinin de yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir. 2005 yılında 0.684 olan insani gelişme endeksi

2012 yılında 0.722'ye yükselmiştir. Sağlık boyutu olarak değerlendirdiğimizde doğumda beklenen yaşam süresinin yıllar bazında arttığı ve 2012 yılında 74.2'ye yükseldiği görülmektedir.

Türkiye'deki insani gelişmeyi eğitim boyutu bakımından değerlendirdiğimizde 2010 yılına kadar endeks değerlerinde artış olduğu fakat 2010 yılı itibari ile yükselme eğiliminin durduğu görülmektedir. 2010 yılından itibaren insani gelişme endeksinin hesaplama yönteminde yapılan değişiklikler nedeniyle endeks değerlerinde de değişimler gözlenmiştir. Özellikle eğitim endeksi için değerlendirme yapacak olursak 2010 yılından önce yetişkin okur yazarlık göstergesi kullanılırken 2010 yılından sonra stok bir değişken olan beklenen okullaşma yılı değişkeninin kullanılmaya başlanması ve değişkenin kısa vadede çok fazla değişmemesi eğitim endeksinin yükselme eğiliminde olmasını engellemiştir. Aynı zamanda 2010 yılından önce kullanılan yetişkin okur-yazarlık oranının 15 yaş ve üstü için hesaplanması yapılırken, 2010 yılı itibariyle kullanılmaya başlanan ortalama okullaşma yılı oranının 25 yaş ve üstü için hesaplanması da endeks değerlerini etkilemiştir. Türkiye, eğitim göstergelerinde önemli iyileştirmeler sağlasa da 25 yaş ve üstü ortalama okullaşma yılının birkaç yıllık gelişmelerle çok fazla değişmesi mümkün değildir (Demir Şeker, 2011). Bu nedenle insani gelişme endeksi olması gereken düzeyden daha düşük olarak gerçekleşmektedir.

Gelir endeksi bakımından 2008- 2009 kriz yıllarında satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başına gayri safi gelirden bir azalma yaşansa da sonraki yıllarda yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Türkiye, 2013 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda 0.722 insani gelişme endeksi ile 90. sırada ve yüksek insani gelişme kategorisinde yer almaktadır.

3.3 Geçiş Ülkelerinde İnsani Gelişme

Geçiş ekonomilerinde insani gelişme endeksi ve göstergelerinden doğumda yaşam beklentisi, ortalama okullaşma yılı, beklenen okullaşma yılı ve kişi başı gayri safi milli gelir verileri Tablo 8'de gösterilmektedir.

	İnsani Gelişme Endeksi		Doğumda Yaşam Beklentisi	Ortalama Okullaşma Yılı	Beklenen Okullaşma Yılı	Kişi Başı Gayri Safi Milli Gelir
	Sıralama	Değer				
Ülkeler	2012	2012	2012	2010	2011	2012
Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri						
Arnavutluk	70	0.749	77.1	10.4	11.4	7,822
Bosna Hersek	81	0.735	75.8	8.3	13.4	7,713
Bulgaristan	57	0.782	73.6	10.6	14.0	11,474
Çek Cumhuriyeti	28	0.873	77.8	12.3	15.3	22,067
Estonya	33	0.846	75.0	12.0	15.8	17,402
Hırvatistan	47	0.805	76.8	9.8	14.1	15,419
Macaristan	37	0.831	74.6	11.7	15.3	16,088
Makedonya	78	0.740	75.0	8.2	13.4	9,377
Letonya	44	0.814	73.6	11.5	14.8	14,724
Litvanya	41	0.818	72.5	10.9	15.7	16,858
Polonya	39	0.821	76.3	10.0	15.2	17,776
Romanya	56	0.786	74.2	10.4	14.5	11,011
Slovak Cumhuriyeti	35	0.840	75.6	11.6	14.7	19,696
Slovenya	21	0.892	79.5	11.7	16.9	23,999
Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri						
Azerbaycan	82	0.734	70.9	11.2	11.7	8,153
Beyaz Rusya	50	0.793	70.6	11.5	14.7	13,395
Ermenistan	87	0.729	74.4	10.8	12.2	5,540
Gürcistan	72	0.745	73.9	12.1	13.2	5,005
Kazakistan	69	0.754	67.4	10.4	15.3	10,451
Kırgızistan	125	0.622	68.0	9.3	12.6	2,009
Moldavya	113	0.660	69.6	9.7	11.8	3,319
Özbekistan	114	0.654	68.6	10.0	11.6	3,201
Rusya Fed.	55	0.788	69.1	11.7	14.3	14,461
Tacikistan	125	0.622	67.8	9.8	11.5	2,119
Türkmenistan	102	0.698	65.2	9.9	12.6	7,782
Ukrayna	78	0.740	68.8	11.3	14.8	6,428

Tablo 8. Geçiş Ekonomilerinde İnsani Gelişme Endeksi ve Göstergeleri. **Kaynak:** HDR 2013

Tablo 8'den görülebileceği üzere, genel anlamda CEE ülkelerinin insani gelişme değerinin CIS ülkelerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. İGE bakımından CEE ülkeleri arasında Slovenya, Çek Cumhuriyeti ve Estonya ilk üç sırada, Bosna Hersek, Makedonya ve Arnavutluk son üç sırada yer almaktadır. Son üç sırada yer alan ülkelere bakıldığında, CEE ülkeleri içinde AB'ye üye olmayan ülkeler olduğu dikkat çekmektedir. CIS ülkeleri arasında ise Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu ve Kazakistan ilk üç sırada yer alırken, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan son üç sırada yer almaktadır.

İnsani Gelişme Raporu'na göre ülkelerin 2011- 2012 yıllarındaki İGE sıralamaları değerlendirildiğinde CEE ülkelerinden Makedonya'da 2 puanlık gerileme, CEE ülkelerinden Arnavutluk, Ermenistan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Romanya, CIS ülkelerinden ise Azerbaycan ve Kazakistan'da 1 puanlık bir gerileme yaşanırken, CIS ülkelerinden Gürcistan'da 3 puanlık yükselme, CEE ülkelerinden Litvanya'da 2 puanlık yükselme, CEE ülkelerinden Letonya ve Estonya, CIS ülkelerinden ise Beyaz Rusya, Tacikistan ve Özbekistan'da 1 puanlık yükselme görülmektedir.

İGE göstergelerinden doğumda yaşam beklentisi ölçütü bakımından CEE ülkeleri arasında Slovenya 79.5 ile en yüksek değere, Litvanya ise 72.5 ile en düşük değere sahiptir. CIS ülkeleri arasında ise Ermenistan 74.4 ile en yüksek, Kazakistan ise 67.7 ile en düşük doğumda yaşam beklentisi değerine sahiptir. Genel olarak değerlendirdiğimizde CEE ülkeleri CIS ülkelerinden daha yüksek doğumda yaşam beklentisine sahiptir.

Ortalama okullaşma yılı verileri incelendiğinde CEE ülkeleri arasında Çek Cumhuriyeti 12.3 ve Estonya 12.0 değeriyle en yüksek ortalama okullaşma yılı ile diğer ülkelerden ayrılırken, Makedonya 8.2 ve Bosna Hersek 8.3 değeriyle en düşük ortalama okullaşma yılına sahip ülkelerdir. CIS ülkeleri arasında ise Gürcistan 12.1 değeriyle en yüksek okullaşma yılı ile diğer ülkelerden ayrılırken, Kırgızistan 9.3, Moldavya 9.7, Tacikistan 9.8 ve Türkmenistan 9.9 değeriyle en düşük okullaşma yılına sahip CIS ülkeleridir.

İGE göstergelerinden beklenen okullaşma yılı ölçütü bakımından CEE ülkelerinden Slovenya 16.9 değeriyle diğer ülkelere göre en yüksek beklenen okullaşma yılı oranına sahip iken, Arnavutluk 11.4 ile en düşük beklenen okullaşma yılı oranına sahip ülkedir. Tablo 8'den de görülebileceği üzere CEE ülkeleri arasında AB aday ülkeleri AB üye ülkelere oranla daha düşük beklenen okullaşma yılı oranına sahiptir. CIS ülkeleri bakımından ise Kazakistan 15.3 ile en yüksek beklenen okullaşma yılı oranına sahipken, Tacikistan 11.5 ile en düşük beklenen okullaşma yılı oranına sahip ülkedir.

Kişi başı gayri safi milli gelir ölçütüne göre ise, CEE ülkeleri arasında Slovenya 23,999\$ ve Çek Cumhuriyeti 22,067\$ ile ilk iki sırada, Arnavutluk 7,822\$ ve Bosna Hersek 7,713\$ ile son iki sırada yer almaktadır. CEE ülkeleri arasında AB üye ülkelerin kişi başı gayri safi milli gelirlerinin AB aday ülkelerden oldukça yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. CIS ülkeleri arasında ise Rusya Federasyonu 14,461\$ ve Beyaz Rusya 13,395\$ ile ilk iki sırada, Kırgızistan 2,009\$ ve Tacikistan 2,119\$ ile son iki sırada yer almaktadır. Tablo 7 incelendiğinde genel anlamda CIS ülkelerini CEE ülkelerinden daha düşük kişi başı gayri safi millî gelire sahip olduğu görülmektedir.

3.4 İnsani Gelişme Ölçütü Bağlamında Türkiye ve Geçiş Ekonomileri Karşılaştırması

2012 yılı İGE sıralamasında Türkiye, 187 ülke arasında 90. sırada yer almakta (TUIK, 2014b) ve CEE ülkeleri arasında AB üye olan ve aday ülke statüsündeki ülkelerden daha düşük İGE değerine sahip olduğu görülmektedir. İnsani gelişme endeksi göstergeleri bağlamında değerlendirme yapılacak olursa; doğumda beklenen yaşam göstergesi bakımından Türkiye, genel olarak insani gelişmişliği yüksek CEE ülkeleri seviyesine yakın ve benzer olmakla birlikte, AB aday CEE ülkelerinden daha düşük doğumda beklenen yaşam göstergesi değerine sahip olduğu görülmektedir. CIS ülkeleri bazında ise Ermenistan dışında diğer ülkeler Türkiye'den daha düşük doğumda beklenen yaşam göstergesi değerine sahiptir.

Ortalama okullaşma yılı göstergesi bakımından Türkiye, CEE ve CIS ülkelerinden oldukça düşük bir değere sahiptir. Aynı şekilde beklenen okullaşma yılı göstergesi bakımından da Türkiye, AB üyesi CEE ülkelerinden ve Arnavutluk dışındaki AB aday ülkelerden daha düşük beklenen okullaşma yılı değerine sahiptir. Daha önce de değinildiği üzere eğitim göstergelerinde yapılan değişiklikler hesaplama sonuçlarını etkilemiş ve özellikle okullaşma oranlarının arttığı ama mevcut okullaşma oranının nispeten düşük olduğu ülkeler için bu değişkenin kullanılması bu ülkelerin İGE değer ve sıralamalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşın, okur-yazarlık oranının oldukça yüksek olduğu ülkeler ise yeni değişkenin ayırt edici özelliğinin fazla olması nedeniyle daha üst sıralara çıkabilmişlerdir. Önceki yıllarda 15 yaş ve üstü için okur-yazarlık oranı alınırken, 2010 yılı raporunda 25 yaş ve üstü için ortalama okullaşma yılı alınmaya başlanması ise okur-yazarlık ve okullaşma oranı son dönemlerde artış gösteren ülkelerin aleyhine olmuştur (Demir Şeker, 2011).

Kişi başı gayri safi milli gelir göstergesi bakımından Türkiye, Rusya Federasyonu dışında CIS ülkelerinden ve AB aday CEE ülkelerinden daha yüksek kişi başı gayri safi millî gelire sahiptir. Ancak göstergelerin endeks değerine etkisini değerlendirecek olursak; doğumda yaşam beklentisi bakımından aynı gelişmişliğe sahip ülke olan Romanya'nın Türkiye'den daha düşük gelir düzeyine sahip olmasına rağmen, eğitim göstergeleri bakımından daha ileri düzeyde olması nedeniyle insani gelişmişlik sıralamasında 56. sırada yer alırken, Türkiye 90. sıralara gerilemektedir. Yine aynı şekilde gelir düzeyi bakımından benzer nitelikte olan Beyaz Rusya, Türkiye'den daha düşük doğumda yaşam beklentisi göstermesine rağmen Türkiye'deki eğitim endekslerinin

daha düşük olması nedeniyle insani gelişme sıralamasında 50. sırada yer alarak Türkiye'nin oldukça ilerisinde yer almaktadır. Bu nedenle eğitim göstergelerine yansiyacak şekilde bir iyileşme yaşanması, insani gelişmişlik sıralamasında Türkiye'nin konumunu daha ileriye taşıyacağı açıktır.

4 Sonuç

Değerlendirme kapsamına alınan CEE ve CIS ülkeleri ile Türkiye'nin çok boyutlu yoksulluk ve insani gelişme göstergeleri irdelendiğinde AB üye ve aday CEE, CIS ülkeleri ve Türkiye arasında farklılıklar olduğu, bu farklılıkların sadece gruplar bazında olmayıp gruplar içinde de önemli ölçüde değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Ülkelerin çok boyutlu yoksulluklarının ölçülmesinde verilerin yetersizliği ve farklı yılları kapsamı karşılaştırma olanağını sınırlasa da aynı yılı kapsayan veriler ve ülke bazında değerlendirme yapılmasında fikir vermektedir. Bu bağlamda Türkiye en yüksek çok boyutlu yoksulluk endeksine sahip ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında AB'ye üye olan Estonya, Türkiye'ye oranla daha yoksul nüfusa sahip olmasına rağmen yoksunluğun yoğunluğu bakımından Türkiye'den daha düşük bir değere sahip olması nedeniyle endekste Türkiye'ye yakın olmakla birlikte daha düşük bir değer göstermektedir. Türkiye'deki yoksunlukların dağılımı açısından eğitim ve sağlık yoksunluğu ağırlıklı olarak dikkati çekmektedir. Bu sonuçlar eğitim ve sağlık alanında uygulanan politikaların etkinliğinin artırılması veya yeni politikalar geliştirilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Daha önce de değinildiği üzere Türkiye'deki çok boyutlu yoksulluğu bölgesel olarak değerlendirdiğimizde yoksulluğun daha çok doğu bölgelerinde ve kırsal alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Yoksulluğun nedenleri arasında gelir dağılımındaki eşitsizlikler, hızlı nüfus artışı, istihdam yetersizliği, göç, işsizlik, enflasyon ve ücret politikaları, fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik olmayan eğitim politikaları, işgücü piyasasında örgütlenme düzeyinin yetersizliği, mevcut sosyal güvenlik sistemindeki aksaklıklar (Gökçek Karaca, 2008) gibi nedenlerin olduğu düşünülürse özellikle bu bölgelerde kalkınmayı arttıracak istihdam, eğitim, nüfus, göç ve sosyal güvenlik alanında etkin politikalar oluşturulması gereği açıktır.

Ülkelerin sağlık, bilgi ve yaşam standardının ortalama gerçekleşmesini ölçen insani gelişme endeksinde ise genel anlamda CEE ülkelerinin CIS ülkelerinden daha iyi durumda olduğu dikkati çekmektedir. CIS ülkeleri genel olarak daha düşük kişi başı gayri safi milli gelir, doğumda yaşam beklentisi ve okullaşma yılına sahiptir. 90. sırada yer alan Türkiye ise AB aday ülkelerden daha yüksek kişi başı gayri safi millî gelire sahip olmakla birlikte daha düşük doğumda yaşam beklentisi, ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılına sahiptir. Türkiye'nin AB üye ülkeler sıralamasına ulaşabilmesi için eğitim göstergelerinde mutlaka iyileştirme yapılması gereklidir.

Geçiş ekonomilerinin ve aynı zamanda Türkiye'nin farklı ekonomik, sosyal ve kültürel yapıya sahip olmaları doğası gereği ülkelerin farklı performans özellikleri göstermelerine neden olmaktadır. Altyapısı daha güçlü olan, değişime daha kolay adapte olabilen, reformlar gerçekleştirebilen, gelişme için yeni politikalar üretebilen veya politikalarını istikrarlı bir şekilde etkin olarak uygulayabilen ülkelerin daha iyi bir ilerleme sağlayabilecekleri açıktır. Bu bağlamda ülkelerin verilerini gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirmesi ve iyileştirme yapılması gereken konularda etkin reformlar uygulaması gereklidir.

Son olarak söylemek gerekirse; UNDP tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Raporları ve kapsamına alınan göstergeler ışığında ülkeler arasında değerlendirme yapmak mevcut durumun analiz edilmesi ve gelişimin sağlanmasında kuşkusuz çok önemlidir. Ancak endekslerde yer alacak göstergeler ve hesaplama yöntemlerinin belirlenmesinde zamanla değişikliklere gidilmesi, kriterlerin değiştirilmesi gösterge değerlerini de etkilemektedir. Bu bağlamda ülkelerin gelişmişlikleri ve kalkınmışlıklarında sıralamaların değişebileceği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Akalın, 2002. Türkiye'de Ekonomi - Politik Kriz ve Piyasa Ekonomisine Geçiş, Akçağ Basım Yayın, Ankara.
- Busilacchi, 2003. "Activation Minimum Income And Basic Income: History Of A Comparison Of Two Ideas", L'Assistenza Sociale, 3, p. 17
- Demir, 2006. "Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme", DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, p. 2.
- Demir Şeker, 2011. "Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi", DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, p. 2-9
- Erkul, 2013. "Yoksulluk Ölçütlerine Genel Bir Bakış: Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi", Hizmet ve Toplumla Çalışma, Doç. Dr. Şener Koçyıldırım'a Armağan, Ankara, p. 220-227
- Gökçek Karaca, 2003. "Bir Sosyal Entegrasyon Aracı Olarak Asgari Gelirin Türkiye Açısından Gerekliliği", Integration And Economic Development In Transition Economics, p. 223.

- Kesici, 2008. “Geçiş Ekonomilerinin Dönüşüm Sürecinde Avrupa Birliği Üyeliği ve İstihdam”, Sosyal Siyaset Konferansları, p. 363-403.
- Staehr, 2005. “Reforms and Economic Growth in Transition Economics: Complementarity, Sequencing and Speed”, The European Journal of Comparative Economics, 2, p. 179, 199, 200.
- Tandircioğlu, 2002. “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4, p. 203.
- HDR, 2014a. Human Development Report 2013, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf
- HDR 2014b, Human Development Report 2013 Technical Notes, http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_en_technotes.pdf
- OPHI, 2014a. OPHI Country Briefing 2013, <http://www.ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/mpi-data-bank/mpi-country-briefings/>
- OPHI, 2014b. Multidimensional Poverty Index 2013: Brief Methodological Note and Results, <http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/MPI-2013-Brief-Methodological-Note-and-Results1.pdf?79d835>
- TUIK, 2014, 2012 Yoksulluk Çalışması, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16023>
- TUIK, 2014, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/SecilmisUluslararasıGostergeler/metaVeriEkle.do?durum=metaGetir&menuNo=106>
- UNDP, 2014. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/faq_mpi-TR_ece%20FU.pdf